

UDK: 2-6:008:31642

Ibadulla ABDULLAYEV,

Ma'mun universiteti katta o'qituvchisi, O'zbekiston milliy universiteti tadqiqotchisi,

O'zMU dotsenti, DSc, J.K.Yusubov taqrizi asosida.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA MILLIY VA DINIY BAG'RIKENGLIK MADANIYATINING UYG'UNLASHUVI
Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi kunda globallashuv insoniyat jamiyati taraqqiyoti va ijtimoiy jarayonlarning jahon miqyosida integratsiyalashib borishi hamda uning jahon miqyosida olamshumul ahamiyat kasb etishi ijtimoiy-falsafat tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, bag'rikenglik, diniy bag'rikenglik, madaniyat, sivilizatsiya, din.

ГАРМОНИЗАЦИЯ КУЛЬТУРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ И РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
Аннотация

В данной статье представлен социально-философский анализ современной глобализации, развития человеческого общества и интеграции социальных процессов в глобальном масштабе, а также ее глобальное значение.

Ключевые слова: Глобализация, толерантность, религиозная толерантность, культура, цивилизация, религия.

HARMONIZATION OF THE CULTURE OF NATIONAL AND RELIGIOUS TOLERANCE IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION
Annotation

This article presents a social-philosophical analysis of today's globalization, the development of human society and the integration of social processes on a global scale, and its global significance.

Key words: Globalization, tolerance, religious tolerance, culture, civilization, religion.

Jahon hamjamiyati mutlaqo ziddiyatli tarixiy sharoitda yangi asrga qadam qo'ydi va bu ulkan ilmiy va madaniy o'zgarishlar va tub o'zgarishlarning yangi bosqichiga o'tish zarur. Ushbu asrning boshlarida biz evolyusiyaning yakuniy natijalariga guvoh bo'ldik, uning mazmuni va mantiqiy va moddiy jarayoni nuqtai nazaridan aniq rejalar va o'ziga xos qadriyatlar asosida ishlab chiqilgan. Ushbu qadriyatlarga modernizm, plyuralizm, individualizm va umuman olganda monoton bo'lmagan din, bir tomondan taraqqiyot va rivojlanishga olib kelgan, ikkinchi tomondan, ekstremizm fenomenini jahon sahnasiga va tarixiga olib kelgan. Shubhasiz, globallashuv insoniyatning tarixiy taqdiri va uning istiqbollari mohiyatiga tobora o'sib boruvchi va doimiy ta'sir ko'rsatadi. Darhaqiqat, aynan shu globallashuv odamlar farovonligini, yangi texnika va texnologiyalarni, ishlab chiqarish va iste'molni, ochiqlik va demokratik plyuralizmni amalda tatbiq etdi, sayyora xalqlarini bir-biriga yaqinlashtirdi, mamlakatlar va xalqlar rivojlandi. Ammo globallashuv o'z avtoritar maqsadlari bilan terrorizm va ekstremizmning tarqalishiga, bir-birlariga qarshi zo'rvonlik harakatlariga, obod shaharlarning vayron bo'lishiga, millionlab begunoh odamlarning o'ldirilishiga, o'lik iqtisodiy va ijtimoiy inqirozga olib keldi. Darhaqiqat, g'oyaviy xilma-xillik, madaniy va globallashuvga moyil bo'lgan bugungi dunyoda bag'rikenglik ijtimoiy barqarorlikning garovi, terrorizm va ekstremizm kabi salbiy ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishning asosiy omili hisoblanadi. Jamiyatdagi turli guruhlar o'rtasidagi zo'rvonliksiz va ijobiy munosabat sifatida qaraladigan ijtimoiy bag'rikenglik jamiyatda munosabatlar muvozanatini yaratadi. Shuni ta'kidlash kerakki, bag'rikenglik har qanday muayyan mafkura yoki madaniyatning ajralmas qismi emas. Shu munosabat bilan biz bag'rikenglikni har qanday jamiyat, ijtimoiy tabaqa va har bir fuqaroning axloqiy, siyosiy va huquqiy hayotining mohiyati va sifati deb ta'riflasak to'g'ri bo'ladi.

Zamonaviy sivilizatsiya sharoitida globallashuvning o'sib borayotgan roli sivilizatsiyalar to'qnashuvi va qudratli davlatlarning geosiyosiy manfaatlari yashiringan insoniyatga qarshi ekstremizm va terrorizm fenomeni globallashuvi sharoitida diniy va siyosiy ziddiyatlarning chuqurlashishiga yordam beradi. Bag'rikenglik bu – ijtimoiy-madaniy hodisadir, u o'zining paydo bo'lishidan boshlab universal xususiyatga ega va ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni tartibga solishda insoniyat tarixida alohida o'rin tutadi.

Globallashuv sharoitida dinlararo bag'rikenglik g'oyasi nafaqat dinga e'tiqod qiluvchilar, balki shu zaminda yashayotga barcha insonlarning bir tan, bir jon bo'lib, ezgu maqsadlar yo'lida hamkor bo'lishi nazarda tutiladi. Bugungi kunda mamlakatimizda diniy bag'rikenglikni ta'minlash mustaqilligimizga xavf solayotgan ekstremizm, terrorizm, prozeletizm, shovinizm, "ommaviy madaniyat" kabi turli ma'naviy tahdidlar, xurujlarga qarshi turish, kurashda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, diniy bag'rikenglik madaniyati jamiyat a'zolarining tafakkuri va xulq-atvorida, muammo va qiyinchiliklarni engishda, har bir insonga muruvvat ko'rsatish va bag'rikenglik madaniyati fazilatlarini namoyon qilishda o'z ifodasini topmoqda.

Bugungi kunda globallashuv insoniyat jamiyati taraqqiyoti va ijtimoiy jarayonlarning jahon miqyosida integratsiyalashib borishi hamda uning jahon miqyosida olamshumul ahamiyat kasb etishini o'zida ifodalovchi tushuncha bo'lib, globallashuv aloqa vositalaridagi o'zgarishlar, yangi investitsiyalardagi o'zgacha jarayonlar hamda jahonga yangicha nazar tashlashda namoyon bo'lmoqda. Globallashuv jamiyat hayotining iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy sohalariga, shuningdek, xalqaro munosabatlar hamda davlatlar siyosatiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Darhaqiqat, barcha dindagi konservativ qarash vakillari yangilikka, bag'rikenglikka qancha qarshi bo'lmasinlar, ijobiy globallashuv jarayoni ularni zamon, davr

taraqqiyoti bilan to'g'ri va hamma uchun maqbul yo'lga solib yuboraveradi. Professor S.Otamuratov ta'kidlaganidek, "Globallashuv bilan bag'rikenglik o'rtasidagi munosabatlarda ma'rifiy omil ustuvor darajada amal qilsagina milliy ma'naviy va axloqiy qadriyatlarining milliy taraqqiyotga o'zining ta'sirini o'tkazish imkoniyati kengayib borishi mumkin. Aslida, globallashuv bilan bag'rikenglik bir-biriga zid bo'lgan omillar hisoblanadi" [5]. Bugungi globallashuv davrida mamlakatimizda mafkuraviy xurujlarga qarshi amalga oshirilayotgan keng qamrovli ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida bunyodkor g'oyalarni yoshlarimiz ongiga har tomonlama chuqur singdirish katta ahamiyat kasb etadi.

Yangi va eng yangi davrda yuz bergan ilmiy hamda texnik inqiloblar sanoatning yuqori sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keldi. XX asrning so'nggi choragi va XXI asr boshlarida yuz berayotgan globallashuv bu jarayonlarni yanada tezlashtirib yubordi. Bu bag'rikenglikka bo'lgan ehtiyoj mutanosib tarzda kuchaydi, degani. Bag'rikenglikning ilmiy va kundalik tasavvur sifatidagi tadriji, uning jamiyat hayotidagi muhim tamoyilga aylanishi tarixiga tashlangan qisqa nazar mazkur hodisaning tadriji naqadar murakkab kechganidan guvohlik beradi. Alohida individ hayotida ham bag'rikenglik madaniyati shakllanishi xuddi shunday, ehtimol, undan ham murakkabroq tarzda kechadi.

XXI asr boshlariga kelib jahon taraqqiyotida o'ziga xos yangi xususiyatlar vujudga kela boshladi. Bugungi davrda aksariyat davlatlarning mafkurasi "umuminsoniy qadriyatlar va demokratik tamoyillarga asoslanadi. Ularda tinchlik va taraqqiyot, inson haq-huquqlari va erkinligi, milliy va diniy totuvlik g'oyalari ustuvordir" [2]. Shu bois, har bir mamlakat jamiyatdagi barqarorlikni saqlash, ichki va tashqi tahdid manbalarini aniqlash, uni bartaraf etishga katta e'tibor qaratishi tabiiy. XXI asrda ana shunday tahdid manbalaridan biri sifatida etnik va diniy mojarolarni qayd etmoq lozim.

Hozirgi kunda dunyoning qator nuqtalarida mahalliy va ichki nizolarni davom etayotgani, aksariyat hollarda, ushbu mojarolarning tub zaminida o'z vaqtida bartaraf etilmagan milliy va diniy adovat yotganini ko'rishimiz mumkin. Yoki mazkur omil ichki va tashqi salbiy kuchlar ta'sirida jamiyat barqarorligiga tahdid solishga intilayotganini bilamiz. Ma'lumki, har bir jamiyat va davlat barqaror taraqqiyotining muhim omillaridan biri diniy bag'rikenglik tamoyilining fuqarolar ongi va qalbidan mustahkam o'rin olgani, konfessiyalararo sog'lom munosabatlar qaror topgani hisoblanadi. Ayniqsa, ushbu omil polietnik davlatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki konfessiyalararo munosabatlar jamiyatimizdagi millatlararo munosabatlar xarakteriga, «tahdidbardoshlik salohiyatiga jiddiy ta'sir qiluvchi omildir. Zero, «polietnik birliklarning tahdidbardoshlik salohiyati jamiyatda milliy totuvlikning ta'minlanganlik darajasiga bog'liqdir» [7]. Milliy totuvlikning qaror topishi esa diniy bag'rikenglik madaniyati tamoyilining jamiyat a'zolari qalbida chuqur ildiz otishiga aloqador.

Hozirgi davrda respublikamizdagi turli millat vakillarining milliy o'zligini anglashi ayrim hollarda diniy o'zlikni anglash jarayoni bilan chambarchas bog'lanib ketayotganligini e'tiborga olish muhim. Shu o'rinda, "Din va etnosning o'zaro aloqadorligi etnos (millat) va dinning parallel rivojlanishida, diniy va milliy o'ziga xoslikning aynanlashtirilishida yaqqol namoyon bo'ladi", [8] degan fikrni asosli deb hisoblaymiz.

Jamiyatimizda bag'rikenglik madaniyati tuyg'usining asosiy bo'lagi bo'lmish diniy bag'rikenglikni mustahkam qaror toptirish, umumiydashyotgan madaniy qadriyatlar sintezlashuvi sodir bo'layotga yigirma birinchi asrda "o'zaro bir-birini tushunish va hurmatning asosi bo'lib xizmat qiladi" [9]. Zero, biz yoshlarimizning "ayniqsa, talaba va o'quvchi yoshlarda siyosiy bilimlarni oshirish, vatanparvarlik hissini

kuchaytirish" [4] uchun harakat qilayotgan ekanmiz, barcha millat vakillariga, milliy qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish ruhini mazkur jarayonning asosiga qo'yimog'imiz lozim.

O'zbekiston Respublikasida milliy bag'rikenglik madaniyatini, shu asosda esa, ijtimoiy hamkorlik va taraqqiyotning barqarorligini rivojlantirish uchun quydagilarga e'tibor qaratamiz:

birinchidan, millatlararo totuvlik hamjixatlik munosabatlarini yo'lga qo'yish maqsadida, ba'zan diniy konfessiyalar o'rtasidagi munosabatlardan kelib chiqqan holda konfessiyalararo hamkorlik markazini tashkil etish lozim;

ikkinchidan, millatlararo totuvlik mintaqamizda joylashgan qo'shni respublikalardagi xalqlar va millatlar xarakteri bilan bog'liq. Bu holatdan kelib chiqib "mintaqada yangi diniy, siyosiy, ijtimoiy munosabatlarni sog'lomlashtirish"ga oid maxsus konsepsiya yaratish lozim;

uchinchidan, globallashuv jarayonida diniy va milliy bag'rikenglik g'oyalarni rivojiga salbiy va ijobiy ta'sir qiladigan omillarni doimiy ravishda tahlil qilib borish, shunga muvofiq holda tegishli chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqib, amalga joriy etish kerak. Yuqorida ta'kidlangan jihatlar echimi milliy taraqqiyotimizning barqaror rivojini ta'minlovchi omil sifatida e'tiborlidir.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" nomli ma'ruzasida "yurtimizda huquqiy davlat asoslarini yanada takomillashtirish va aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish biz uchun hal qiluvchi vazifa" [3] ekanligini alohida ta'kidladi. Shu ma'noda, jamiyatda mafkuralar xilma-xilligi, plyuralizm tamoyillarini shakllantirish fuqarolarning siyosiy madaniyatini oshirishning muhim jihati ekanini ta'kidlash joiz.

Bag'rikenglik yoki toqatsizlik asoslari o'z ko'rinishi va namoyon bo'lishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: shaxsiy, oilaviy, irqiy, milliy, diniy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy, gender va hokazo. Fikrimizcha, milliy bag'rikenglik deganda, boshqa millatlarning yashash sharoiti, urf-odatlar, his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari, g'oya va e'tiqodlariga nisbatan bag'rikeng bo'lishni tushunish mumkin. Bag'rikenglik madaniyati asrlar mobaynida xalqimizning qon-qoniga singib ketgan qadimiy qadriyatdir. Kishilik rivoji xalqlarning o'zaro aloqadorligi yaqinlik, bog'liqlik, hamkorlikning muntazamligiga ko'ra amalga oshib kelgan. Ochiq ko'ngillilik, mehmondo'stlik, insonparvarlik, ishonuvchanlik, boshqa xalqlarga yordam berish xalqimiz bag'rikengligiga xos fazilatlaridir. Shuning uchun S.Otamuratov, "Zero, bag'rikenglik insonning olijanob tuyg'usi bo'lganligi uchun ham u har qanday yovuz g'oyalarga qarshi kurashning eng kuchli omillaridan biridir. Unda guruh manfaatlar emas, balki umuminsoniy manfaatlar o'z ifodasini topgan. Shu ma'noda, bag'rikenglik globallashuv o'tkazadigan salbiy ta'sirdan ko'ra kuchliroq va ommaviyroqdir. Undan milliy taraqqiyot manfaatlarini yo'lida foydalanish globallashuvning salbiy ta'siriga qarshi tura oladi" [5], degan xulosaga keladi. S. Otamuratovning fikriga qo'shilgan holda, shuni aytamizki, bag'rikenglikning zamirida umuminsoniylik, qadriyatlar va shaxs barkamol turmush tarzining to'la kafolati mavjud.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston hududiga keltirilgan xalqlar va oilalar o'zbek xalqini mehmondo'st, bag'rikeng g'amxur ekanligiga yana bir bor iqrar bo'lidilar. Islom Karimov Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek halqiga xos bag'rikenglik to'g'risida shunday fikrni bildirgan: "o'zbeklar qiyinchilik yillarida o'zlarini emay, bolalariga edirib-ichirmay, mutlaqo begona, ammo yordamga muhtoj odamlar bilan topganlarini baham ko'rdilar. O'sha og'ir yillarda turli millatlarga mansub bir emas, o'nlab etim bolalar shundoq ham

ko'p bolali o'zbek oilalarida yangi ota-ona orttirdilar, ota va ona mehri qondilar. Butun bir xalq ana shunday yuksak olijanoblik va ma'naviy fazilatlarini namoyish etganligi haqidagi misollar tarixda kam topiladi" [1].

Din qadim zamonlardan beri birlashtiruvchi va ajratuvchi omil bo'lgan va hozir ham shunday bo'lib kelmoqda. Biroq, diniy ifodasida bag'rikenglikka rioya qilmaslik, hatto zamonaviy jamiyatlarda ham urush, fojia, vayronagarchilik va beqarorlikka olib keladi. Boshqa dinlarga ergashuvchilarning his-tuyg'ulari va e'tiqodlariga beparvolik va e'tiborsizlik qonli urushlarga, millatlarning parchalanishiga olib keldi. Shu bilan birga, jamiyatda murosasizlik yoki diniy mutaassiblik mavjudligi, manfaatdor davlatlar qo'lida kamsitish uchun ta'sirchan vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Qur'oni karim va Konstitutsiyamiz kishilik jamiyatida kelib chiquvchi nizo va mojarolarni atroflicha chuqur tahlil qilish orqali odamlarni diniy-milliy xarakterdagi firqalarga bo'linishining oldini olishni ko'zda tutadi. Shu ma'noda Konstitutsimizdagi o'zimizga xoslik va mosligimizda bag'rikenglik aslida ajdodlarimizdan bizga meros xususiyat sifatida qadrlidir. Asosiy Qonunimizda bag'rikenglikni har bir fuqaro shaxsiy huquq va erkinligining daxlsizligida yaqqol ifodalangan. Zero, har qanday odam millati, elati, kelib chiqishi, tili, rangi, ijtimoiy mavqei, yoshi va boshqa ijtimoiy-madaniy farqlaridan qat'i nazar, qonunda belgilangan huquq va erkinliklarga ega.

Darhaqiqat, diniy bag'rikenglik madaniyati g'oyasining mazmun-mohiyati, uning jamiyatimiz hayotida tutgan o'rni va ahamiyatini to'g'ri anglash uchun Markaziy Osiyo xalqlarining kamida uch ming yillik madaniy va ma'naviy tarixini yaxshi bilishimiz talab qilinadi. Shuni yaxshi anglashimiz kerakki, hozir bu g'oya jamiyatimiz barcha jabha va sohalarida uzil-kesil amal qilib kelishi tasodifiy hol emas, balki u zaruriy hodisa sifatida xalqimizning ongi va qalbida etishib, shakllanib, uning hayotida ming bor sinovlardan o'tib, dur-gavhardek baholanib va ma'qullanib kelingan.

Jak Delor: "Terrorizmning butun jahonga xavf solib turishi barchamizni unga qarshi kurashishga, tinchlik, xavfsizlik va bag'rikenglikni mustahkamlash uchun birlashishga undaydi" [9], deb ta'kidlaydi.

Bag'rikenglik madaniyati bu ekstremizm va har qanday fitna va qo'zg'atishga qarshi chiqishdir, uning maqsadi siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolish, xalqning tinch

hayotini himoya qilish, insonni hurmat qilish va himoya qilish siyosatini qo'llab-quvvatlashdir. Bag'rikenglik qadriyatlarini o'zida mujassam etgan odamlar, ijtimoiy guruhlar, millatlar, dinlar va u yoki bu sivilizatsiya vakillari o'rtasidagi adolatli va o'zaro manfaatli munosabatlar fuqarolarning tinch hayoti va jamiyat taraqqiyotini ta'minlaydi. Sabr-bardoshlik doimiy, murakkab va ko'p qirrali insoniy munosabatlarni talab qiladigan barcha sohalarida muhim ahamiyatga ega, ammo siyosiy, diniy va milliy-mintaqaviy munosabatlar sharoitida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ammo, shuncha yutuqlarga qaramay, jamiyatda ba'zi muammolar mavjud, bu birinchi navbatda ba'zi kishilarning bag'rikenglik madaniyati yo'qligi bilan bog'liq. Masalan, ba'zi bir johil fuqarolarning ekstremistik partiyalarga va oqimlarga o'tishlari, begona madaniyatlarga sodiq qolish, diniy ekstremizm va boshqa dinlar vakillariga nisbatan dushmanlik, yosh oilalarning ajralib ketishi va oilaviy mojarolar va boshqalar jirkanch hodisalardir. Xususan, bag'rikenglik madaniyati yo'qligi internet foydalanuvchilarining aksariyat fikrlari va bayonotlarida ham yaqqol ko'rinib turibdi. Internetning virtual olamidagi ba'zi foydalanuvchilar o'zlarini "yo'qotib qo'yishadi", inson chegarasidan chiqib ketishadi, hatto ular o'z ota-onalarini, millati va Vatanini esdash chiqarishadi. Shu sababli, jamiyatning eng zaif qatlamlari va internetdagi ijtimoiy tarmoqlardan eng ko'p foydalanadigan odamlar, ayniqsa yoshlar orasida bag'rikenglik madaniyatini shakllantirish zarur. Hayot davomida shakllanadigan shaxsiy sifat yoki xususiyatlar sifatida bag'rikenglik ijtimoiy ta'lim, ijtimoiy va psixologik mashg'ulotlar orqali rivojlantirilishi mumkin, chunki uning shakllanishidagi asosiy omillar tegishli ijtimoiy muhit va to'g'ri rivojlanish va tarbiya uchun sharoitlardir.

Xulosa. bag'rikenglik madaniyati masalasini tadqiq etishda milliy qadriyatlar, urf-odatlar va madaniyatga e'tibor qaratish lozim. Chunki bag'rikenglik xususiyati ham o'zbek xalqining milliy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. O'zbek milliy mentalitetida bag'rikenglik umuminsoniy qadriyatlar va tamoyillarning o'zaro muvofiqlik darajasini belgilash omili hamdir. Ayni vaqtda, bag'rikenglikni ifodalovchi xususiyatlarga odamlarning hammasi ham ongli ravishda bo'ysunavermaydi, balki ularning bir qismi ko'pchilikka taqlidda, masala mohiyatini etarli his etmasdan turib ham amal qilaveradilar. Chunki bu ruhiy holat o'zbek xalqi harakterida o'ziga xos inersion tabiat kasb etib qolgan.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O'zbekiston, 1997, – B.80-81.
2. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni – xalq, millatni – millat qilishga xizmat etsin. // Biz o'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1999. – B.85.
3. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B.560.
5. Otamuratov S.O. Globalashuv va bag'rikenglikning o'zaro nisbati // Modernizatsiya, innovatsion taraqqiyot va tolerantlik rivoji istiqbollari (1-kitob). – Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2010. – B.26., – B. 27.
6. Paxrutdinov Sh., Nazarov N. Milliy totuvlik – tahdidbardoshlik omili. – Toshkent: // Jamiyat va Boshqaruv jurnali, 2005. № 3. – B.10
7. Xo'jamurodov I.R. Проблема формирования национального (этнического) самосознания узбекского народа и влияние на него Ислама. Автореф. Дисс... доктора филос. наук. – Toshkent: 1994. – S.21-22.
8. BMT Bosh kotibining «Xalqaro bag'rikenglik kuni» munosabati bilan yo'llagan bayonotnomasi (2008 yil 16 noyabr). – Toshkent: // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari, №4 (44). 2008. – B.166.
9. Delor J. Learning: the Treasure within // Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. – Paris: UNESCO, 1997. – R. 28.